

جایگاه علم و دانش در زندگی اجتماعی از منظر آیات و روایات

رابعه بامری^۱

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه حضرت رقیه (س) شهرستان دلگان.

چکیده

در این پژوهش ابتدا به حقیقت و تعاریفی در مورد علم و دانشی پرداخته شده که مشخص می‌کند علم همان دانایی است که در مقابل جهل قرار دارد و دارای دو مفهوم اصلی و ظاهری است. و بعد به ارزش علم و دانش و جایگاه آن پرداخته شده که در اسلام و روایات توجه و توصیه زیادی به کسب علم و دانش شده است که از جمله ارزشهای آن اینکه علم و دانش با ثروت قابل قیاس نیست علم صاحب خود را حفظ می‌کند. اما مال را باید انسان خود نگه داری کنند. و اینکه علم با انتشار دادن افزایش می‌یابد اما ثروت با خرج کردن کم می‌شود. و ثمرات زیاد دیگری هم علم دارد از جمله برتری علما و دانشمندان به دیگر مردم. و آیه قرآن می‌فرماید آیا کسانی می‌دانند و با کسانی که نمی‌دانند برابرند و در آخر به فواید و آثارش در زندگی مردم پرداخته شده که علم و دانش وسیله‌ی قدرت یافته کشورهای اسلامی شده است. هم از لحاظ علم فناوری و هم از خصوصی دیگر ارزش‌های معنوی و اسلامی و مسلمانان از همان روزگار اولیه به دنبال کسب علم و دانش بودند و پیامبر اکرم اولین معلم و مربی در تاریخ که تعالیم و احکام دین اسلام را به یاران و صحابه خود آموخت.

کلید واژه‌ها: علم ، اندیشه ، سعادت ، زندگی اجتماعی ، قرآن و حدیث.

مقدمه

حقیقت علم و دانش مانند نوری هستند و که در پرتو آن انسان جهان با آنگونه که هست می بیند و این نور که همه انسان را به مقصد اعلای انسانیت می رساند هیچ مکتبی مانند اسلام برای علم و دانش ارزش قائل نیست. اسلام علم را اساس همه ی ارزشها و جهل را ریشه ی همه ی بدبختی ها می داند. علم در اسلام دارای دو مفهوم است که یکی را اساس و اصل علم می نامند و دیگری را ظاهر آن. این پژوهش را به صورت کتابخانه ای با مراجعه به کتابخانه ی مجازی قائمیه گردآوری کردم و از جمله کتبی به این مسئله پرداختند. از جمله:

۱- سیمای علم و حکمت در قرآن از محمدی ری شهری ۲- ارزش دانش نوشته نادر فضلی و
ضرورت از نوشته این تحقیق به دلیل ارزش والای علم و دانش و نتایج پرباری که برای انسان و رسیدن به سعادت او دارد و از آنها که در جامعه امروزی توجه علم و دانش کم رنگ شده ضروری دیدیم که به این موضوع بپردازم.

هدف از نوشتن این تحقیق آشنا کردن افراد با علم دانش و فواید و جایگاه آن در زندگی و سعادت انسان ها با توجه به قرآن کریم و روایات معصومین است. که ان شاء الله همه به این مسئله آگاه شوند و به کسب آن بپردازند و به آن عمل کنند.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- علم

علم در لغت : به معنای درک حقیقت چیزی دریافت شناخت و دانش.^۱
علم در اصطلاح : در اصطلاح حکما، صورت هر چیزی است که در عقل حاصل می شود. در اصطلاح علما عبارت از داشتن مسائل مضبوطی در جهت واحدی برای شناخت امر کلی.^۲

۱-۲- اندیشه

اندیشه در لغت : تفکر - تأمل بیم و اضطراب.^۳
اندیشه در اصطلاح : عبارت است از تأمل و تلاش ذهنی در امور برای رسیدن به مسئله جدید یا کشف مهر مجهولات می باشد.

۱-۳- سعادت

سعادت در لغت : به معنای نیک بختی ، و ضد شقاوت و بدبختی.^۴
سعادت در اصطلاح: رسیدن به هر نوع کمال و خوشبختی در زندگی دنیا و آخرت ، استفاده صحیح از سالم و مشروع از نیروهای مختلف مادی و معنوی که پروردگار در تصرف و اختیار آنان قرار داده است.

^۱ . ادمین معلوف فی العهد الملین شریع ۱۹۹۸ ص ۵۲۶ - مفردات راغب ص ۲۵۵ .

^۲ . از قولی ، علی کمالی، شناخت قرآن، ص ۲۷.

^۳ . فرهنگ فارسی معین ، ۱۳۶۲.

^۴ جمشیدی ، ۱۳۹۱.

۲- جایگاه علم و دانش در قرآن

پیدایش علم و دانش با خلقت انسان برابری می کند و همواره بشر در صدد آن بوده که بفهمد و درک نماید، علم و دانش در زندگی انسان دارای جایگاه ویژه ای است. نقش علم در زندگی انسان این است که راه سعادت، تکامل و راه ساختن را به انسان می آموزد. علم، انسان را توانا می کند که آینده را همان گونه که می خواهد بسازد. علم مانند ابزاری در اختیار خواست انسان قرار می گیرد و طبیعت را آن چنان که انسان بخواهد و فرمان دهد می سازد. پیامبر اکرم (ص) پیروانش را به فراگیری علم و دانش تشویق می کرد. کودکان اصحابش را وادار کرد که سواد بیاموزند.^۱

۳- مفهوم علم در متون اسلامی

هیچ مکتبی مانند اسلام برای علم و معرفت ارزش قائل نیست و هیچ دینی مانند اسلام مردم را از خطر جهل تحذیر نکرده است. اسلام علم را اساس همه ی ارزش ها و جهل را ریشه ی همه ی مفاسد فردی و اجتماعی و انسان در هر حرکتی نیازمند شناخت می داند و از او می خواهد که عقاید اخلاق و اعمالش مبنای علمی داشته باشد. علم در اسلام دو مفهوم دارد یکی را حقیقت و اصل علم می نامیم و دیگری را ظاهر و فرع آن و انواع علوم رسمی اعم از اسلامی و غیر اسلامی پوسته علم محسوب می شوند و حقیقت علم و معرفت چیز دیگری است. آنجا که گفته می شود خدا و فرشتگان و دانشمندان گواهی می دهند که جز او هیچ معبودی نیست. و یا آنان که دانش یافته اند می دانند که آنچه از جانب پروردگارت بر تو نازل شده حق است. و یا از میان بندگان خدا تنها دانایان از او بیم دارند سخن از حقیقت دو جوهر علم است و آنجا که گفته می شود. فقط پس از آن که معلم به ایشان حاصل آمد راه تفرقه پیمودند و یا کسانی که کتاب آسمانی به آنان داده شده با یکدیگر به اختلاف پرداختند مگر پس از آنکه علم برای آنان حاصل آمد. و در این جا میان بحث ظاهر و پوسته علم است.^۲

۴- ارزش دانش: دانش و دارایی

۱. حضرت علی (ع) به بیان ارزش والای علم و دانش و مقایسه میان دانش و دارایی می پردازد. اصولاً شیوه ی حضرت علی (ع) چنان است که چون مطلبی را بیان می فرمایند

۱. فاطر/۲۸.

۲. محمدی ری شهری، محمد، سیمای علم و حکمت در قرآن و حدیث، ج ۱ ص ۱۷.

قلمداد گردد که بدون آن نمی‌توان به قرب الهی دست یافت. در عین حال، آثار علم بسیار متنوع است و استفاده از آیات و روایات در شناخت این آثار سودمند است.

چنان که در آیه یازدهم سوره مجادله آمده است، علم موجب بلندی مرتبه انسان است و ارزش وجودی او را افزایش می‌دهد.^۱ امام صادق (علیه‌السلام) نیز فرمودند: علم موجب نزدیکی به خداست. از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است: چون روزی آید که در آن علمی که مرا به خداوند نزدیک کند بر من افزوده نشود مرا در طلوع خورشید آن روز مبارکی نیست.^۲

انسان از طریق اطاعت و عبادت خداوند به او نزدیک می‌شود و علم، موجب اطاعت و عبادت بنده است. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: اطاعت و عبادت، وقتی به نیت صادق و به شکل صحیح انجام می‌گیرد که دل بنده در برابر خداوند نرم شده باشد و قلب او آماده عمل و عبادت خالصانه باشد.^۳

^۱ الحیاط، ج ۱ ص ۳۵.

^۲ فاطر ۲۸.

^۳ الحیاط، ج ۱ ص ۳۵.

تفسیر:

آیه: «الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

ترجمه: او با قلم آموخت.

تفسیر: آن خدائی که بیاموخت جنس آدمی را نوشتن به قلم، تا علم را قید کنند به قلم و غایبان را به نامه آگاهی دهند.^۱

در تبیان آمده است: «مراد آدم است که حق تعالی علم خط را تعلیم او فرمود و مشهور آن است که اول کسی که خط نوشت، حضرت ادریس علیه السلام بود.»

آن خدایی که تعلیم فرمود بقلم. مفسرین اقوال زیادی دارند در تفسیر اینکه جمله و ما قبل از نقل آنها آنچه بنظر نزدیکتر است تذکر میدهیم و آن اینکه است که خداوند لوح و قلم را خلق فرمود و امر شد بقلم که در لوح بنویسد آنچه در عالم از بدو خلقت الی انقضاء خلقه واقع میشود، و اینکه لوح محفوظ است که تغییر پذیر نیست و علم ملائکه و انبیاء در همان عالم توسط اینکه قلم و لوح بوده و اینکه غیر از لوح محو و اثبات است که جز خودش احدی نمی‌داند، و اولین نزول قرآن در همین لوح بتوسط همین قلم ثبت شده و اولین مشاهد اینکه لوح نور مقدس پیغمبر اکرم بود.^۲

آیه: «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

ترجمه: خدایی که همواره به عدل و قسط قیام داده که معبودی جز او نیست و صاحبان دانش جز او که مقتدر حکیم است معبودی نیست.

تفسیر:

۱- شهادت عملی از بهترین نوع شهادت است. هماهنگی در میان آفریده‌ها، بهترین نمونه‌ی گواهی بر یکتایی خداست. «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۲- راه ایمان به خدا، علم است و علم واقعی، انسان را با سرچشمه هستی آشنا می‌کند. «وَأُولُو الْعِلْمِ»

۳- دانشمندان، در کنار فرشتگان قرار می‌گیرند. «وَأُولُو الْعِلْمِ».

^۱ تفسیر اثنی عشری، حسین حسینی شاه عبدالعظیمی، تهران: انتشارات میقات، ج ۱۴ ص ۲۸۰.

^۲ طیب، سید عبدالحسین، اطیب البیان القرآن فی تفسیر، ج ۱۴ ص ۱۶۶.

۴- عدل الهی، در کنار توحید مطرح است. بر خلاف دیگر قدرتمندان که هر کجا احساس یکتایی و نداشتن رقیب و شریک کنند، زور می‌گویند، او یکتایی است که به پا دارنده‌ی عدل است: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ... قَائِمًا بِالْقِسْطِ»^۱.

^۱. قرائتی، محسن، تفسیر نور، ج ۱ ص ۴۸۴.

نتیجه

دین اسلام که پیام آسمانی خود را با امر به خواندن آغاز کرده است از دانش قلم به عنوان کرامت خداوند به انسان یاد کرده است و از علم بسیار تجلیل کرده و مسلمانان را به فراگیری آن تشویق نموده است. نقش علم در زندگی انسان بسیار مهم است و این که راه سعادت و تکامل و راه ساختن را به انسان می آموزد و از آنکه قرآن کتاب هدایت و راهنمایی به راه سعادت و کمال است و هدایت آن جز از راه عقل و علم میسر نیست از این جهت علم و دانش اهمیت و جایگاه بسزایی در قرآن کریم و در روایات نیز به آن تأکید شده است.

بنابراین سعادت و تکامل و خوشبختی انسان ها در گرو یادگیری علم و دانش است و بدون داشتن علم و دانش دچار گمراهی خواهیم شد. و به هدف مقصد نهایی که همان سعادت انسان ها است دست نخواهیم یافت. با علم و دانش است که انسان ها مسیر چگونه زیستن را پیدا می کنند بدون علم و دانش انسان دچار سرگردانی و گمراهی خواهد شد. و حتی در جاهایی هدف خود را از زیستن نمی داند اما اگر علم و دانش کافی داشته باشد به سوی کمال و سعادت اخروی که همان هدف خلقت است می رسد در نتیجه بدون علم و دانش انسان دچار غفلت و سرگردانی می شود و به کمال انسانی نخواهد رسید.

منابع مأخذ

قرآن

سنت

- ابن ابی حدید، شرح نهج البلاغه، ج ۴، انتشارات مدبر، ۱۳۹۵.
- بکاعی، محمد حسن، کتابنامه قرآن، ج ۱، مؤسسه تراوش، ۱۳۸۴.
- راغب اصفهانی، حسین ابن محمد، مفردات الفاظ قرآن، ۱۳۸۸.
- ری شهری، محمد، سیمای علم و حکمت در قرآن و حدیث، ج ۱، مؤسسه دارالحدیث.
- طیب، سید عبدالحسین، تفسیر اطیب البیان، ناشر بسطین، ۱۳۹۳.
- فضلی، نادر، ارزش دانش، ج ۱، تهران، ۱۳۸۱.
- قرائتی، محسن، تفسیر نور، ج ۱. تهران، ۱۳۷۶.
- قریشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۱، تهران، دار الکتب اسلامی، ۱۳۰۷.
- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۱، انتشارات دارالثقلین، ۱۳۹۳.
- کمالی، دزفولی، علی، شناخت قرآن، ج ۱، تهران، ۱۲۹۲.
- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران، ۱۳۸۶.
- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار الانوار، ج ۱، ناشر اسلامی، ۱۳۸۴.
- مکارم شیرازی، ناصر، ترجمه مکارم، ج ۱، تهران، ۱۳۸۰.